

שיעור טז:

תיקון מידת השחוק באברהם

א. שורש ענין השחוק בעוה"ז ולעתיד לבא

לשון הרמב"ם בהל' דעות (פ"ב הלי' ז):

"לא יהא אדם בעל שחוק ומהתלות ולא עצב ואונן אלא שמח. כך אמרו חכמים שחוק וקלות ראש מרגילין את האדם לערוה (אבות ג, ג).

בשיעור הקודם ביארנו שכאן מפרש הרמב"ם דין בהלכות המידות, ולא דין בהרחקת עריות. אלא שמידת השחוק שבנפש מרגילה לערוה, והרי זה מוכיח עד כמה מגונה מידה זאת שהיא מביאה לעבירה. וביארנו את טעם האיסור "למלא שחוק פיו בעוה"ז" (ברכות לא), כיון שבעוה"ז אדם נמצא במהלך של מחוייב, והשחוק שייך למצב של שלמות, במקום שאין מהלכים מחייבים. השחוק בעוה"ז מבטל את הרגשת החיוב ולכן הוא מרגיל לערוה. ומקומו לעתיד - "אז ימלא שחוק פינו".

הגמ' שם משבחת את ריש לקיש "שמימיו לא מלא שחוק פיו בעולם הזה מכי שמעה מרבי יוחנן רביה". אין הכוונה לומר שהוא לא עבר איסור, אלא שהוא אכן זכה למידה זאת, ולמצב קבוע של כובד ראש, כפי שראוי בעוה"ז.

ביארנו ששני סוגי הצחוק: שחוק הכסיל בעוה"ז, והשחוק שיהיה לעתיד - הם מאותו שורש בנפש, והוא ההרגשה שאדם הגיע לסוף הדרך, לקיום בטוח שאינו מחייב ללכת הלאה. בכל דבר מצחיק יש ביטול של מהלך מסויים. ולכן אומרים העולם שהצחוק משחרר, הוא נותן תפיסה שכאן הוא נמצא וקבוע, ויותר אין לו למה לשאוף, קיום כזה ללא חובה הוא מצב הצחוק.

נוסיף להתבונן בענין זה, הקדמונים מלמדים שישנם שתי תפיסות בעולם, האחת נקראת 'קו' והשניה 'עיגול'. הקו מייצג את החובה ללכת הלאה, מתוך נקודה אחת מחוייבת נקודה שבאה אחריה וכן הלאה, ומהלך המציאות הזה נמצא בתוספת והתקדמות. לעומת זאת ישנה תפיסת מציאות של 'עיגול', והיא סגורה בתוך עצמה, וההליכה בה היא סביב עצמו בלבד.

בגמ' סוף תענית אמרו:

"עתיד הקדוש ברוך הוא לעשות מחול לצדיקים, והוא יושב ביניהם בגן עדן, וכל אחד ואחד מראה באצבעו, שנאמר (ישעיה כה, ט) ואמר ביום ההוא הנה אלהינו זה קוינו לו ויושיענו זה ה' קוינו לו נגילה ונשמחה בישועתו". וכן נאמר **"ויצאת במחול משחקים"** (ירמיהו לא, ג).

המחול שייך ל'משחקים', במחול מסתובבים סביב אותה נקודה ולא יוצאים הלאה. לעתיד לבא יהיה מחול לצדיקים, ושם יאמרו "הנה אלקינו זה", כלומר

הגענו לסוף הקו, ואנו מעמידים את עצמינו סביב הנקודה שהיא סוף ותכלית כל העולם - "זה ה' קיונו לו", [תקוה - לשון קו, שסופו מגיע לתכלית]. לא כמו בעולם הזה בו כל אחד מראה לכיון אחר, אלא הכל פונים לנקודה אחת - שם שמים. זה גם ענין השעשוע, שהתפיסה שהכל נמצא בתוך הענין הזה לעצמו, ועוסקים רק בו באופן שהוא התכלית.

ב. ההבדל בין ערוה לקדושת האישות

הבאנו בשיעור קודם (ה) את דברי המהר"ל שהסיבה ששחוק וקלות ראש מרגילין לערוה, היא מכיון שהערוה עצמה נקראת צחוק בלשון הכתוב וחז"ל. והביאור שבתפיסה הנכונה של האישות ענין זה הוא כולו חיוב, והוא מביא לעתיד ולהליכה הלאה, זה תחושת הקיום שבדבר, אדם בונה מעצמו בנין עדי עד. ואילו בתפיסה של עריות [היכולה להופיע גם בצד ההתרן], המכוון לעשות את הדבר לצחוק. כלומר לקחת את כל המהלך של העתיד שבדבר, ולהכניס את כוח הקיום שבו, לתחושה של עכשיו. אמנם בדבר זה מונחת תפיסת קיום הכי עמוקה, וזה כאשר היא מכוונת לקיום האמיתי והנצחי, המתחדש בהולדה. אך אם היא לא מכוונת נכון, הרי הוא משאיר בעצמו לבדו את התפיסה של הקיום, והופך את הקו לעיגול סביב עצמו - זהו שחוק הכסיל.

הרי כוח זה ניתן באדם בשביל הקיום שמעבר לעצמו, ובו הוא עובר את הגבולות הקטנים והזמניים של עצמו לקראת עתיד נצחי. וביצרא דעריות אדם אוסף את כל העתיד ולוקח לעצמו, נדמה לו לרגע שהוא יוצא מהקיום האפסי והעלוב שלו, מכניס את כוח הנצח בהנאה רגעית, ותוך כדי כך מאבד את כל עתידו. ואין להאריך בדבר כמו שאמרו אין דורשין בעריות.

ג. אברהם אבינו תיקן את כוח השחוק

אברהם נקרא "אברהם אוהבי" (ישעיה מא, ח), מידת אברהם היא האהבה, שהיא התרחבות והתפשטות, לאהוב את הכל ולהשפיע על הכל. מידה זאת כשאינה בקדושה מושכת את האדם לעריות, ולכן מאברהם נולד גם ישמעאל, עליהם אמרו "ערביים שטופי זימה" (עי' אבדר"ן פכ"ח). ואמרו "עשרה קבין זנות ירדו לעולם תשעה נטלה ערביא" (קידושין מט:).

על כך אמרו בגמ' (שבת קמו:).

"עד שלשה דורות לא פסקה זוהמא מאבותינו. אברהם הוליד את ישמעאל, יצחק הוליד את עשו, יעקב הוליד שנים עשר שבטים שלא היה בהן שום דופי".

אברהם שיצא ממנו ישמעאל הוא פסולת המידה של אהבה. אצל אברהם היתה מידה זו כולה מכוונת כלפי מעלה. לא היה בעולם מי שהיה גדור בערוה כאברהם, כמו שאמרו (בבא בתרא טז:). "אברהם אפילו בדידיה לא איסתכל. דכתיב: הנה נא ידעתי כי אשה יפת מראה את, מכלל דמעיקרא לא הוה ידע לה". הוא היה פרוש מהצד החמרי של דבר הזה לגמרי.

המהר"ל מבאר שג' האבות עומדים כנגד ג' אבות החטא: עבודה זרה, גילוי עריות, שפיכות דמים. כנגד עריות עומד אברהם, שכל כוח האהבה והתפשטות שלו מכוון אל השי"ת. כנגד עבודה זרה עומד יצחק, שכולו קרבן עולה לה'. וכנגד שפיכות דמים עומד יעקב, שכולו חיים, כמו שאמרו (תענית ה.) יעקב אבינו לא מת (ע' דרך חיים אבות פ"ה, ט ונצח ישראל פ"ד, ויבואר להלן).

ומכיון שאברהם תיקן את הנטיה לעריות, לא היה אצלו שום צד של "שחוק וקלות ראש מרגילין לערוה". לכן "אברהם הוליד את יצחק" (בראשית כה, יט), כלומר ממידתו של אברהם התאפשר הצחוק האמיתי, שהוא ההיפך משחוק הכסיל.

השמחה בדרגה של שחוק היא התפשטות מלאה לכל צד, היפך העצבות שהיא ההתכנסות בתוך עצמו (ע' שיעור יז, ט). שמחה יתירה זו מסוכנת בעוה"ז, אך ע"י אברהם שכל ההתפשטות שלו היא באהבת ה', מתחדשת השמחה הגדולה הזאת, הנקראת - יצחק. מי שהוליד את הקיום האמיתי והתכליתי של העולם זה אברהם, ולכן שורש השמחה הוא באברהם.

ד. הצחוק שהתחדש בלידת יצחק

בספר הזוהר (בראשית קלד. תחילת פי' תולדות) מבואר השמחה והצחוק שיתחדשו בתחיית המתים, ושרשם באברהם ויצחק. אמרו:

"הדא הוא דכתיב (שהש"ש ז, יד) 'הדודאים נתנו ריח', אמר ר' יצחק אל תקרי הדודאים אלא הדודים, זהו הגוף והנשמה שהם דודים וריעים זה עם זה. ומאי 'נתנו ריח' כשרון מעשיהם לדעת ולהכיר לבוראם. 'ועל פתחינו', אלו פתחי שמים שהם פתוחים להוריד נשמות לפגרים. 'כל מגדים' אלו הנשמות. אמר רב יהודה אמר רב עתיד הקדוש ברוך הוא לשמוח באותו זמן עם הצדיקים, להשרות שכינתו עמהם, והכל ישמחו באותה שמחה, הדא הוא דכתיב (תהלים קד, לא) 'ישמח ה' במעשיו'... ושמחת הנשמה בגוף יתר מכולם, על שיהיו שניהם קיימים וידעו וישיגו את בוראם, ויהנו מזיו השכינה, וזהו הטוב הגנוז לצדיקים לעתיד לבא. הדא הוא דכתיב 'ואלה תולדות יצחק בן אברהם', אלו הם תולדות השמחה והשחוק שיהא בעולם באותו זמן. 'בן אברהם', היא הנשמה הזוכה לכך, ולהיות שלימה במעלתה, 'אברהם הוליד את יצחק', הנשמה מולידה השמחה והשחוק הזה בעולם".

מבואר בזוהר שהשם 'יצחק' ניתן לו על מצב השמחה השלם, שעתידי להיות בעת שיהיה חיבור שלם בין הנשמה והגוף. ותסור ההתנגדות ביניהם, כפי שהדבר בעוה"ז, שהנשמה מושכת אל ידיעת ה', והגוף אל הנאותיו. ניגוד זה, המביא למוות, הוא סיבת כל עצב שבעולם. [ככתוב "בלע המות לנצח ומחה ה' אלקים דמעיה מעל כל פנים" (ישעיה כה, ח)].

יצחק הוא הגוף המתוקן והשלם, ולכן הוא נקרא "עולה תמימה" (בר"ר סד, ג). ואמרו "אפרו של יצחק צבור ומונח על גבי המזבח" (ויק"ר לו, ה). כלומר גופו התקדש כעולה שעלתה למזבת, ואף שהוא לא נשרף וחי חיים שלמים, הרי

החיים שלו שייכים לחיים של דבקות בה', כפי שיהיה בתחיית המתים. ולכן השם 'יצחק' כולל את האותיות "קץ חי", הוא חי עתה את זמן הקץ (זוהר בראשית רנב:).

משום כך 'יצחק' מגלה בעולם את כוח הצחוק שיהיה לעתיד. ב'קץ חי', אין מקום למוות, שהוא אבי אבות של כל עצב וצער שיש בעולם, ולכן שם נמצאים ב'שחוק', ולא שייך עצב. ומתקיים "הוא ינהגנו על מות" (תהלים מח, טו). כלומר מעל המות, כמו שדרשו "עולם שאין בו מיתה" (ילקוט שיה"ש תתקפא).

המקור לגוף המתוקן הזה הוא באברהם שהוא הנשמה, ועל כך אמרו בזוהר: **"אברהם הוליד את יצחק** - הנשמה מולידה השמחה והשחוק הזה בעולם". השמחה והשחוק שלעתיד מקורם מן הנשמה, השמחה בגוף המתוקן המשתתף עמה.

אך בעוה"ז כשהגוף מתפשט בקיומו הגשמי, ורואה את עצמו כדבר שלם, עד שניתן לצחק בו כ"שחוק הכסיל". על זה נאמר "ותרא שרה את בן הגר המצרית אשר ילדה לאברהם מצחק" (בראשית כא, ט, ועי' בר"ר נג, ט). את כוח ההתפשטות של האהבה, שקיבל ישמעאל מאברהם, הוא הפנה לנטיה שלו לזנות.

על אברהם אבינו אנו אומרים "זכור אב נמשך אחריו כמים" (תפילת גשם). כל כוח אהבה שלו היה כלפי מעלה, ולכן הוא הוליד את הצחוק, שהוא שורש השמחה שיש בעולם, כשהנשמה מתפשטת לגמרי על הקיום שבגוף, ואין בו שום דבר רע המביא למיתה ולעצב.

ה. השלמת מידת אברהם ויצחק, ביעקב - מידת הכבוד

ביארנו שאצל אברהם היתה ההתפשטות והשמחה קודש לה', אך מידת אהבה זו יכולה גם להביא ל"שחוק הכסיל", ולכן יצא ממנו ישמעאל. אצל יעקב תוקן גם צד זה, ולכן ממנו אין פסולת, ומידתו נותנת את תיקון הצחוק. כמו שנבאר.

יצחק מידתו הפוכה מאברהם ככתוב עליו "ופחד יצחק היה לי; וישבע יעקב בפחד אביו יצחק" (בראשית לא, מב ופסי ג). הוא מכיר את ה' בהנהגת הגבורה והדין, דבר המחייב יראה עד ביטול עצמו, כמו שעשה בעקידה. אך גם למידה זאת יש פסולת והוא עשיו שיצא ממנו, המשתמש במידה זו כדי לבטל אחרים, כפי שנאמר בו "על חרבך תחיה" (שם כז, מ). יצחק מכיר במציאות היחידה שהיא הבורא, ומבטל כל שחוץ לו במידת הדין. ועשיו תופס שהוא עצמו כל המציאות כולה, והורג כל מי שנראה מתנגד לו.

יעקב הכולל את מידת אהבת ה' של אברהם, ומידת היראה של יצחק, מונע את שתי האפשרויות לשימוש פסול במידות אלו. יעקב עומד גם כנגד גילוי עריות של ישמעאל, וגם כנגד שפיכות דמים של עשיו, בכוח המידה המשותפת שקיבל מאברהם ומיצחק יחד. כנגד הפסולת של אברהם, יש בו את המידה של יצחק שמפקיעה מזה, וכנגד הפסולת של יצחק יש לו את המידה של אברהם שמפקיעה מזה.

על מעלה זו של יעקב אמרו חז"ל "יעקב אבינו לא מת" (תענית ה:). הוא כולו חיות ללא פגם, ולכן אין בו צד של מיתה. ענין זה התבטא במה שאמרו עליו חז"ל (יבמות עו.) "כחי וראשית אוני - שלא ראה קרי מימיו". בקרי יש צד של שפיכות דמים, כמו שאמרו (נדה יג) שהעושה כן בכוונה "כאילו שופך דמים", ויש בזה צד של גילוי עריות, כמו שאמרו שם שעובר על 'לא תנאף'. רק מי שנקי לגמרי מגילוי עריות ומשפיכות דמים, זוכה שלא יראה קרי מימיו אפילו באונס*.

שמה של מידת יעקב הכוללת יחד את מעלת אברהם ויצחק היא - 'כבוד'. [ככתוב: "ישראל אשר בך אתפאר" (ישעיה מט, ג), "תפארת ישראל" (איכה ב, א. א. ה.)]. מידת האהבה היא החיבור אל ה', ומידת היראה היא ביטול עצמו לפניו. במידת ה'כבוד', יש צד של חיבור והצטרפות למכובד, אך החיבור מתקיים ע"י הבנת המרחק ממנו, המחייב יראה וכפיפות. מידה זאת נקרא גם 'אמת', ככתוב "אמת ליעקב" (מיכה ז, כ). יעקב תופס את הקיום האמיתי של הנברא ביחס לבוראו, והוא הקיום שעולה ממנו כבוד לה', למציאות זאת אין ביטול ומיתה. מידת ה'כבוד' לשם ה' של יעקב, מפקיעה מהאפשרות לנטות לאחד מן הצדדים הפסולים, כמו שיבואר.

ו. יעקב מידת הכבוד מפקיע את חסרון ישמעאל ועשיו

מידת הכבוד של יעקב סותרת שפיכות דמים, שחומריתה היא בגלל כבוד האדם. ככתוב "שופך דם האדם באדם דמו ישפך, כי בצלם אלקים עשה את האדם", כלומר מי שקוטע את חיותו של האדם פוגע בצלם אלקים.

אמרו בגמ' (ב"מ טז): "שופריה [היופי] דיעקב אבינו מעין שופריה דאדם הראשון". מונח בצורה של יעקב, כל מה שכלול בצורת אדם. ולכן פגיעה בכבוד האדם מישראל נחשבת פגיעה בעליונים. כמו שאמרו "כל הסוטר לועו של ישראל כאילו סותר לועו של שכינה" (סנהדרין נח:). הדמות של יעקב "חקוקה בכסא הכבוד" (מדרש ילמדנו). ואמרו "הקב"ה קראו ליעקב אֵל" (מגילה יח:). לפיכך לא שייך אצל יעקב שהוא יפגע בצורת אדם, כיון שזה כפגיעה בקב"ה עצמו.

מידת הכבוד של יעקב סותרת גילוי עריות. החרפה והגנות של ג"ע, נקראת בפסוקים 'תועבה' (כגון סוף אחרי מות), כיון שזה היפך מכבוד. הכבוד הוא

* א.ה. המהר"ל במקומות רבים מפרש, שהמידה המייחדת את יעקב היא היושר, נביא כאן את דבריו (גור אריה בראשית פרק מט, לג בסופו וני' שהרב זצ"ל מתייחס אליהם).

"אמרו רז"ל יעקב אבינו לא מת... עוד יש בזה דבר נפלא ונעלם ודבר מה ארמוז אם תבין. ידוע כי המיתה היא קצה וסוף, ודבר שאין לו קצבה אין לו מיתה. ומפני שיעקב אין מתיחס לו קצה, כי הקצה הוא לשני גבולים שהם קצה, כי כאשר תניח ג' נקודות זו אצל זו אין לנקודה האמצעית קצה כלל. ומפני שיעקב הוא האמצעי בין אברהם ובין יצחק, והוא השלישי המכריע ביניהם, הוא כנגד הנקודה האמצעית שאין מתיחס לה קצה וגבול, ולפיכך יעקב אבינו לא מת... ועל פי סוד הזה נקרא יעקב "ישרון" (ישעיה מד, ב) על שם היושר, כי כל דבר יושר אין לו קצה, שהקצה למי שנוטה מן היושר, אבל היושר אין לו קצה".

חיבור העליונים והתחתונים. והבזיון הגדול לאדם הוא כאשר נשמתו מסתלקת ממנו, והוא נשאר גוף בלבד. כמו שמצאנו במת מצוה שאסור להשאירו בבזיון כגוף בלי נשמה, ו"משום כבוד הבריות" נדחה אף איסור כהונה ונזירות, וחובה על הכל לקוברו (מגילה ג: נזיר מז).

בגילוי עריות האדם מתעסק עם הגוף בלבד, וזה הבזיון הגדול. ובשפיכות דמים מסלקים את הנשמה מהגוף, ולכך שניהם נמנעים מצד מידת הכבוד. נמצא שיעקב אבינו שכולו כבוד, מתקן את אפשרות יציאת גילוי עריות מפסולת מידת האהבה, ויציאת שפיכות דמים מפסולת מידת היראה.

ז. השחוק הפסול נמנע מכוח מידת הכבוד

על ההלכה "לא יהיה פרוץ בצחוק", כתב בהגהות מימוניות כאן, "באבות דרבי נתן (פכ"ו) ר"ע אמר שחוק סייג לכבוד, פ' מיעוט שחוק". לכאורה הרמב"ם בעצמו מביא את המקור מהמשנה באבות "שחוק וקלות ראש מרגלין לערוה", מדוע הוצרך הגהמ"י להביא מקור מצד שמירת הכבוד.

אלא שיש בהוראה זו שני צדדים, מצד הלכות הרחקת עריות הביא הרמב"ם את הדין בסוף הל' אסורי ביאה "ירחיק מן השחוק ומן השכרות". אך מצד הלכות דעות מדובר על החיוב לתקן את המידה הפחותה, שבגללה נעשה האדם חשוף לערוה. ולזה הביא את המקור מאבדר"ן "שחוק סייג לכבוד", כלומר שע"י ה'שחוק' נעשה האדם לנקלה ומאבד את מעלת ה'כבוד', וזה מביא עליו את סכנת הערוה (עי' שיעור טו, א).

שורש הרחקת העריות מן האבות: **אברהם** הרחיק את הערוה, בזה שהוא ייחד את כל כוח השחוק ל**אהבת** ה', כמבואר לעיל. **יצחק** הרחיק את הערוה כאשר הוא חי **ביראה** בעוה"ז, וכל השמחה והשחוק אצלו הם רק לעתיד. זו ההנהגה המחוייבת מצד הלכות אסו"ב.

יעקב תיקן את **מידות האדם** באופן שהוא לא יהיה שייך כלל לערוה, וזה בגילוי הכבוד האמיתי של האדם, המתחייב מהצלם אלקים שלו. וזה הדין האמור כאן בהל' דעות - לשמור את מידת הכבוד בנפש, להיות נכבד, ומתוך כך לא להיות פרוץ בצחוק, ומתוך כך לא יהיה לו שייכות לעריות.

